

УДК 821.161.2.09І.Франко:821-92=162.1»18»ІЮ.Горошкевич

Євген Нахлік,

Оксана Нахлік

Інститут Івана Франка НАН України

ПОЛЬСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ ГАЛИЦЬКИЙ ЛІТЕРАТОР ЮЛІАН ГОРОШКЕВИЧ У ПОЛІ УВАГИ ІВАНА ФРАНКА

У контексті зацікавлень Івана Франка польськими літераторами, які писали також українською мовою, висвітлюється постать галицького публіциста й мемуариста Юліана Горошкевича (1816–1900).

Ключові слова: українсько-польські відносини в Галичині, І. Франко і польський визвольний рух, антифеодальні й антимонархічні вірші, КасперЦенглевич, Остап Терлецький.

Jewhen Nachlik, Oksana Nachlik. Polski i ukraiński literat w Galicji Julian Horoszkiewicz w polu uwagi Iwana Franki. W kontekście zainteresowań Iwana Franki polskimi literatami, którzy pisali również i w języku ukraińskim, wyświetla się postać Galickiego publicysty i pamiętnikarza Juliana Horoszkiewicza (1816–1900).

Słowa kluczowe: ukraińsko-polskie stosunki w Galicji, I. Franko i polski ruch wyzwolenczy, antyfeodalowe i antymonarchiczne wiersze, Kasper Cięglewicz, Ostap Terlecki.

Yevhen Nakhlik, Oksana Nakhlik. The Polish and Ukrainian writer in Galicia Julian Horoszkiewicz in Ivan Franko's attention. The figure of a Galician journalist and memoirist Julian Horoszkiewicz (1816–1900) is highlighted in the context of Ivan Franko's increased attention to Polish authors writing also in the Ukrainian language.

Key words: Ukrainian-Polish relations in Galicia, I. Franko and Polish liberation movement, anti-feudal and anti-monarchist poetry, Kasper Cięglewicz, Ostap Terletsyky.

Одна з царин літературознавчих зацікавлень Івана Франка — польські письменники XIX ст., які часто чи принагідно творили також українською мовою. Серед них — Юліан Горошкевич (Julian Horoszkiewicz, 1816–1900) — політичний і громадсько-культурний діяч у Галичині, учасник польського конспіративного руху 1830-х, польський публіцист, мемуарист, а також автор деяких віршів і статей українською мовою.

Народився він 16 лютого 1816 р. в с. Лопатині (тепер селище Радехівського р-ну Львівської обл.). З походження був українець (батько служив урядником у поміщицькому маєтку). Закінчив початкову школу в Лопатині та реальну школу у Львові (1832). Два роки працював поміщицьким страховим агентом у Липську біля Милятина (тепер Буського р-ну тієї ж області). Від 1836 р. — диюрніст (писар із поденною оплатою) галицької державної бухгалтерії у Львові.

Ще в рукописному плані задуманої не пізніше 1889 р. праці «Народний і літературний рух русинів Галичини в 1848 році» [7] Франко занотував собі для розгляду: «Польські агітаційні твори, їх мова і напрям: Ценглевич, Горошкевич та ін.» [див. також першодрук цього плану в російському перекладі: 8, с. 8]. Франко знав про Горошкевича з книжки австрійського історика Моріца фон Заля «Geschichte des polnischen

Aufstandes von Jahre 1846» («Історія польського повстання 1846 року»; Відень, 1867), звідки у статті «Шевченко героєм польської революційної легенди» (розширений варіант: Житє і Слово. — 1894. — Т. 1. — Кн. 3; уточнений в окремому виданні: Л., 1901) подав такі відомості. 5 грудня 1837 р. в Горошкевича у Львові зроблено обшук, знайдено літографічний апарат, на кам'яній плиті якого був рисунок: чотири галицькі селяни з різних околиць, озброєні косами, а під ним вірш українською мовою революційного змісту, спрямований проти цісаря і поміщиків (Франко навів текст вірша у власному українському перекладі з німецького прозового перекладі): «Доля мужика, яку йому готують цісар і дідич, — се голоді неволя. Весь свій вік працює мужик криво з усеї сили, а проте мусить терпіти голод. Його тіло покрите лахами, а зате цісар і пани вбираються в золото, як коли б чоловік не був рівний чоловікові. Але вже з хмарою прилетів огнистий орел до всіх народів, щоб їх сповістити, що огонь і смерть упадуть на цісаря і на панів. Готуйте коси, бо близький кінець неволі, близький час, коли будете працювати тільки на себе, а не для своїх ворогів».

Цього вірша Горошкевич склав на замовлення польського емісара з Волині Ігнація Кульчинського і підготував 72 літографічні відбитки, щоб поширювати їх серед селян. Горошкевич написав також інші подібні українські вірші. Їх теж розповсюджував у рукописах І. Кульчинський. Це все й було виявлено під час обшуку [12, т. 29, с. 233; переказ цього епізоду за працею фон Заля див. також у вид.: 10, с. 139].

За Франковою характеристикою у праці «Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині» (Л., 1898; 2-ге доп. і випр. вид. 1913), після поразки польського повстання 1831–1832 рр. кинулися поляки закликати українських селян та інтелігентів «до нового повстання — вже не проти москаля, але проти німців, і нібито виступали за знесення панщини». Деякі з них, як Каспер Ценглевич, Михайло Попель, Горошкевич, «не цуралися й руської мови і складали революційні пісні, аби ними загірті русинів для своїх цілей» [12, т. 47, с. 114]. А в статті «“Король балагулів”»: Антін Шашкевич і його українські вірші» (Записки НТШ. — 1904. — Т. 57. — Кн. 1) Франко зазначив, що «незвісні досі вірші Юліана Горошкевича» походять з 1830-х рр., а автор належить до «принагідних складачів польсько-патріотичних віршів та пісень українською мовою» [12, т. 35, с. 118–119].

Тим часом вірш, що його переказав Франко, зберігся в авторизованому списку, записаному латинкою (за польським алфавітом), з авторським підписом унизу (по-польському: Julian Horoszkiewicz), але без останніх строф. Вірш прикметний антифеодальним та антимонархічним спрямуванням:

*Понад горами, понад борами
При глибокім дунаї [тут: вода, річка. — Є. Н., О. Н.]
Ходив паробок гожи, молоди,
Та й о нужді думає.*

*Плачут му очи як вдень, так вночі,
Та й отухи [утіхи. — Є. Н., О. Н.] не знають.
Ані чорнії брови милої
Сльоз его не спиняють.*

Минають літа марного сьвіта,
А ми щастя не знали.
Голод, неволя — то наша доля,
Що нам цар, пани дали.

Ми то вік ціли остатком сили
Крваво на них працюєм,
Ми голоднії, ми криємсь в лахі —
Їх золотом гафтуєм.

Якби не єдна люди родина,
Жиють з хлопа псу брати:
Жрут, п'ють, гуляють,
А наскатують,
Ми без роли [без ріллі. — Є. Н., О. Н.], без хати.

Понад горами, понад борами,
Понад ліси і води
Летит огнисти орел хмарами,
Летит на всі народи.[14, арк. 116].

Феодосій Стеблій виявив серед матеріалів канцелярії генерал-губернатора літографований примірник вірша Горошкевича під назвою «Думка» (з уточненням у підзаголовку: «на нуту “Коби так тобі, як тепер мені”») й опублікував його повний текст у власній українській транслітерації (з деяким осучасненням фонетичних і морфологічних особливостей), а також фотокопію віньєтки, що супроводжувала пісню Горошкевича (на віньєтці зображено галицьких селян, озброєних косами, — трьох українських і одного польського, внизу — рукописний текст вірша буквами польського алфавіту). Після тих самих шести строф, що й у наведеному списку, літографована пісня має ще п'ять:

Гискри [іскри. — Є. Н., О. Н.] на очах, гискри на шпонах,
Летів мирам казати,
Що іде вже час, з ним огонь, смерть враз
На цари, пани, кати.

Готуйтесь, люде, бо кінець буде,
Вічни кінець неволі.
Готуйте коси! Готуйте коси!
Іде час щастя, долі.

Соберайтесь враз, земля та для вас,
Ліси, води і хати.
Но на вас самих, не на ворогі
Будете працювати.

Крикнув — полетів, дзьобом заскрипів
Понад ліси і води,
Огністим крилом вдарив в облокі,
Летів на всі народи.
Понад горами, понад борами,
Що засвітив очами,
А хлопак з хати ходи до хати
Ту новину казати [9, с. 148–150].

За слушним трактуванням Григорія Гербільського, «цей “огністий орел” <...> символізує повсталих поляків, які, на думку Горошкевича, борються за визволення всіх народів Речі Посполитої, в тому числі українців» [4, с. 228]. А за оцінкою Феодосія Стебля, цей вірш — «один з кращих зразків антикріпосницької агітаційної поезії 30-х років XIX ст. в Галичині» [9, с. 147–150].

Із приводу цього арешту Горошкевич згодом згадував: «Я навчився літографування для поширення руських пісень, але своїх; зробив першу пробу, і ту під час обшуку знайдено» [17, с. 2; 20, с. 480]. За ще пізнішими спогадами Горошкевича, першим пробним продуктом його літографії була «руська пісня», яку він колись написав, під назвою «Новина». Таки 5 грудня 1837 р. в нього зроблено обшук — спочатку в бюро бухгалтерії, відтак у винайманою помешканні. Літографічний камінь і відбитки знайшли вдома у скрині з подвійним дном. Цей стало підставою для арешту [16, с. 80–85].

1837 року Горошкевич написав українською мовою також брошуру «Листи до приятелів миру» (тобто до друзів народу) з метою, як сам згадував, визволити народ насамперед із панщизняної неволі, без революційного насильства, ненависті до шляхти і згадки про Польщу [16, с. 71–73, 80]. Знайдені в бібліотеці Оссолінських ці п'ять анонімних листів Франко вперше опублікував повністю (так, як їх написано, — латинкою за польським алфавітом) у журналі «Житє і Слово» (1895. — Т. 4. — Кн. 6). У частині накладу «Житя і Слова» сторінки з текстом листів (с. 325–337), крім першої (с. 324), було вилучено [19, с. 4; 5, с. 3]. За словами Франка (у статті «Шевченко героєм польської революційної легенди»), «тодішня цісарсько-королівська прокуратурія сконфіскувала сей цікавий документ, боячись, мабуть, щоб кому ще тепер не заманулося пустити його між люд» [12, т. 29, с. 243]. У Львівській національній науковій бібліотеці України імені Василя Стефаника зберігся примірник «Житя і Слова» з повним текстом листів (шифр 21530/4).

Щоправда, публікуючи листи з рукопису, де їх записано без загальної назви, Франко помилково подав їх як твір Каспера Ценглевича «Інструкція для вчителів руського народу» [13, с. 324; передрук: 11, т. 53, с. 539]). Перед публікацією самого тексту листів загальної назви немає — вони починаються так, як у рукопису: «Łyst perwy» (Житє і Слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6. — С. 324). У змісті четвертого тому «Житя і Слова» зазначено: **Ценглевич К.** «Інструкція» для вчителів руського народу. Ці листи дослідники ідентифікують як «Листи до приятелів миру» Горошкевича [див. публікацію українського тексту й примітки Ігоря Нефедова: 15, с. 663–673]. Слушність такої атрибуції підтверджується німецьким перекладом «Листів до приятелів миру», що фігурує серед документів, сконфіскованих 1837 р.

в Миколи Проскурницького, вихованця Львівської духовної (греко-католицької) семінарії та студента Львівського університету, бо зміст цього перекладу під назвою «Briefe an die Freunde des Volkes» збігається зі змістом листів, що їх Франко вважав за «Інструкцію» Ценглевича [21, с. 115].

У передмові «“Інструкція” К. Ценглевича» Франко звернув увагу на те, що «уклад» «Інструкції» (насправді «Листів до приятелів миру») «нагадує потрохи найголосніший тогочасний твір пропагандовий польський» — Міцкевичеві «Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego», що його Ценглевич (насправді Горошкевич) «силувався наслідувати» «не тільки в головній концепції і укладі свого твору, але і в мові, тільки що се йому не могло вдатися <...>, бо він, очевидно, погано знав руську мову». Згадано в передмові й те, що Остап Терлецький «піддав совісному і основному розборві політичну і національну основу <...> “Інструкції”» (тих-таки «Листів до приятелів миру» Горошкевича) у праці «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872», яку Франко надрукував також у «Житі і Слові» (під псевдонімом Іван Заневич [10, с. 139–154, 159]) [11, т. 53, с. 539]. З Франкового подання Терлецький у розвідці також сприйняв і критично аналізував рукописний текст «Листів до приятелів миру» Горошкевича як Ценглевичеву «Інструкцію» [10, с. 145–154], а ще користувався рукописними спогадами Генрика Богданського, на зберігання яких у львівській бібліотеці Оссолінських йому теж вказав Франко, за його свідченням у праці «Д-р Остап Терлецький: Спомини і матеріали» (Записки НТШ. — 1902. — Кн. 6) [12, т. 33, с. 363]. Терлецький так аргументував належність знайдених «листів» Ценглевичу: «Інструкція ся — ідучи за дуже правдоподібною догадкою д-ра Ів. Франка, котру потверджує Богданський (I, 318) і той дальший факт, що ані Саля, ані Богданський не згадують нічого про яку-небудь інчу агітаційну відозву подібного рода і такого релятивно великого об’єму, а дальше потверджує язик і основний склад думок пригадуючий поезії Ценглевича, — міститься в рукописи 2972 бібл. Оссолінських в невеликій дрібного письма книжечці, і складається з 5 листів і обширного пояснення до них» [10, с. 145].

Ці доводи виявилися хибними, і це треба мати на увазі, коментуючи Франкові статті «Шевченко героєм польської революційної легенди», «“Інструкція” К. Ценглевича» і працю Терлецького «Літературні стремління галицьких русинів від 1772 до 1872».

У листопаді 1839 р. Горошкевича засудили, згідно з остаточним вироком, на шість років тяжкого ув’язнення у фортеці містечка Куфштайна в Тиролю. Відбував там покарання від грудня 1839 р. до серпня 1844 р., після чого, з «ласки» цісаря, вийшов на волю; влаштувався домашнім учителем у свого вуйка в с. Увіні (тепер Радехівського р-ну) [16, с. 85–113, 142–186; 22, с. 10]. Судячи з того, що в ув’язненні Горошкевич студіював посібники із сільського господарства, а повернувшись додому, хотів застосувати новочасні теорії у практичному рільництві [16, с. 204–208; 22, с. 10], йому належить стаття українською мовою «Порадник господарській» (продовження з уточненою назвою: «Порадник господарській. О землях»), оприлюднена латинськими буквами під криптонімом J. H. у львівському тижневику «Dnewnyk Ruskij» (1848. — № 2, 4), з річником якого Франко був обізнаний. Натомість автором опублікованих у цьому часопису віршів під криптоні-

мами Н. Я. («Мученикам вольності з р. 1847»), Н. І., в кириличному примірнику — Г. Я. («Думка в степах»), є не Горошкевич, а Генрик Яблонський.

Інші свої праці, переважно освітньо-популярного, політичного та публіцистичного характеру, Горошкевич публікував польською мовою, як ось написану в Уневі книжку «*Nauka obyczajności dla dzieci*» (Lwow: Zdrukarni Inst. narod. imienia Ossolińskich, 1848). Від січня 1848 р. протягом двадцяти років працював у Львові особистим секретарем галицького польського політичного діяча князя Леона Сапіги. Був членом Руського Собору, на першому публічному засіданні якого 15 червня 1848 р. виголосив польською мовою досить прихильну до української справи промову, надруковану небавом окремою брошурою: «*Mowa Juliana Horoszkiewicza na pierwszym publicznem posiedzeniu zboru ruskiego we Lwowie dnia 15-go Czerwca 1848. Z Drukarni nar. im. Ossolińskich. 8 s.* Її примірник зберігається у бібліотеці Франка в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [2, с. 332, № 803/33]. У ній Горошкевич говорив про нужду і страждання, що їх український народ («наш люд руський») терпів од нападів «москалів, турків і татар», од релігійних і політичних утисків поляків, чий «сліпий фанатизм розсварив братні народи і знищив їхню спільність», а «мўка Руси пожерла і згубила Польщу», хоча, «попри приниження й муки, вцілів незламний руський дух». Горошкевич закликав до «згоди між усіма національностями» в Галичині.

Бібліограф Іван Еміліянович Левицький приписав Горошкевичу також інший виступ на тому самому засіданні Руського Собору, опублікований того ж року українською мовою під назвою «Чесні мужі і братя!» окремою односторінковою листівкою (латинськими літерами, без підпису та вихідних відомостей) і в тижневику «*Dnewnyk Ruskiej*» (№ 3; під криптонімом Н. Я.) [3, с. 34, № 398; с. 38, № 440]. Насправді автор цього виступу — також Генрик Яблонський. У Франковому «Бібліографічному реєстрі руських (українських) друків, виданих польськими буквами 1821–1859» [1], цю листівку зазначено (певно, за І. Е. Левицьким) як твір Горошкевича [6, с. 145].

1868 року Горошкевич посів посаду в Крайовому департаменті, а в 1888–1898 рр. працював директором каси Крайового банку у Львові. 1851 року він одружився з Валентиною Трояновською, польською поетесою та літераторкою з Варшави, учителькою доньок Леона Сапіги. Горошкевичі мали сина Станіслава і двох доньок. Зробившись іще 1846 р. з революціонера лібералом, а згодом навіть консерватором, Горошкевич ропагував соціальну згоду і національну єдність, демократичні та релігійно-моральні вартості у польському національному дусі, шанував ставропольські традиції, звеличував польську минувшину. Так, під промовистим псевдонімом *Gente Ruthenus, natione Polonus* (українець з походження, поляк за національністю, латинське) він видав книжку «*Podstawy do zgody narodzie*» (Л., 1871). Її примірник також зберігається у Франковій бібліотеці в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України [2, с. 484, № 1146/7].

Висвітлюючи у статті «Шевченко героєм польської революційної легенди» біографію і діяльність Каспера Ценглевича, Франко користувався, зокрема, його автобіографією, опублікованою у львівському польському часопису «*Gazeta Narodowa*» з коментарями Горошкевича [18]. Коментарі не підписано, але своє авторство Горошкевич засвідчив у спростуванні до спогадів Генрика Богданського [17, s. 2].

Помер Юліян Горошкевич у Львові 15 червня 1900 р.

ЛІТЕРАТУРА

1. Азбучна війна в Галичині 1859 р. Нові матеріали / Подав і попередив І. Франко // Українсько-руський архів. — Л., 1912. — Т. 8.
2. Бібліотека Івана Франка: Науковий опис: У 4 т. / Наук. керівник проекту Г. Бурлака. — К., 2010. — Т. 1.
3. Галицко-русская библиография XIX столетия: С увзгляднением русских изданий, появившихся в Угорщине и Буковине (1801–1886) / Составил Иван Ем. Левицкий. Львов, 1888. — Т. 1: Хронологический список публикаций (1801–1860).
4. Гербильський Г. Ю. Розвиток прогресивних ідей в Галичині у першій половині XIX ст. (до 1848 р.) / Г. Ю. Гербильський. — Л.: Вид-во Львів. університету, 1964.
5. «Житя и Слова» IV выпуск... // Діло. — 1896. — № 123. — 15.VI. Mowa Juliana Horoszkiewicza na pierwszym publicznem posiedzeniu zboru ruskiego we Lwowie dnia 15-go Czerwca. Рубрика: Наука, штука и література.
6. Іван Франко: Бібліографічна спадщина: Збірник вибраних праць і матеріалів / Упорядник, автор передмови, коментарів і приміток М. А. Вальо. — Л., 2009.
7. Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України. — Ф. 3. — № 220.
8. Кузьмина З. Иван Франко и революция 1848 года в Галиции / З. Кузьмина. — Петрозаводск : Карелия, 1971.
9. Стеблій Ф. І. До питання проантیکріпосницьку агітацію польських буржуазних демократів у Східній Галичині в 30-х роках XIX ст. (Революційна пісня Ю. Горошкевича «Думка», літографована у 1837 р.) / Ф. І. Стеблій // Українське слов'янознавство. — Л., 1972. — Вип. 6.
10. Терлецький О. Літературні стремління галицьких Русинів від 1772 до 1872 / Іван Заневич // Житє і Слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 4.
11. Франко І. Додаткові томи до Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Іван Франко. — К. : Наукова думка, 2008, 2011. — Т. 51–54.
12. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / Іван Франко. — К.: Наукова думка, 1976–1986.
13. Франко І. «Інструкція» К. Ценглевича / І. Фр. // Житє і Слово. — 1895. — Т. 4. — Кн. 6.
14. Центральний державний історичний архів у Львові. — Ф. 152: Крайовий суд, м. Львів, карний відділ. — Оп. 2. — Од. зб. 3229: Протокол допиту Горошкевича Юліяна, звинуваченого в розповсюдженні революційних листівок і закликів. — Т. І. — 1837.
15. [Horoszkiewicz J.] [Łysty do przyjacieliw myru] // *Spółeczeństwo polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku.* — Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.
16. Horoszkiewicz J. Notatki z życia / Julian Horoszkiewicz / Opracował, wstępem i przypisami zaopatrzył Henryk Wereszycki. — Wrocław; Kraków : Zakład Narodowy im. Ossolińskich — Wydawnictwo, 1957.
17. Horoszkiewicz J. [Uwagi do:] Bogdański Henryk. O tajnych politycznych związkach w Galicji od roku 1832 do roku 1841 / Julian Horoszkiewicz // *Gazeta Narodowa.* — 1889. — № 215. — 18.IX.
18. Kasper Ciegiewicz, żywot, prace i cierpienia // *Gazeta Narodowa.* — 1886. — № 227–233.
19. Konfiskata // *Kurjer Lwowski.* — 1896. — № 164. — 12.VI.
20. Sprostowanie Juliana Horoszkiewicza // Bogdański H. Pamiętnik 1832–1848 / Henryk Bogdański ;z rękopisów wydał, wstępem i przypisami opatrzył Antoni Knot. — Kraków :Wydawnictwo Literackie, 1971.
21. Steblij F. Polskie spiski lat trzydziestych XIX w. a społeczeństwo ukraińskie w Galicji / Feodosij I. Steblij // *Spółeczeństwo polskie i próby wznowienia walki zbrojnej w 1833 roku.* — WrocławZakład Narodowy im. Ossolińskich, 1984.
22. Wereszycki H. Horoszkiewicz Julian / Henryk Wereszycki // *Polski Słownik Biograficzny.* — Wrocław; Warszawa; Kraków: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1961. — Т. IX/3, zesz. 44.